

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

PRINCIPLES OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY ON ENSURING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF PERSONS WITH DISABILITIES

Кіблик Д.В., здобувач

кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

Стаття присвячена актуальній проблематиці принципів формування та реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю. Зафіксовано необхідність визначення основних засад формування національної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю.

Автором досліджено масив міжнародно-правових та національних джерел та доктринальні погляди вітчизняних науковців щодо основних засад державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю. Запропонована авторська класифікація джерел міжнародного та національного права в контексті закріплених у них принципів формування та реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю. Автором у статті представлено три групи правових джерел принципів формування та реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, а саме: міжнародні документи, внутрішні національні акти, внутрішні стратегічні акти. Автором зафіксовано, що нині державна політика залишається основним публічним механізмом у визначенні, категоризації та легалізації інвалідності і продовжує бути істотним елементом у формуванні і підтримці незалежного статусу осіб з обмеженими можливостями. У статті встановлено, що соціальна модель інвалідності діє на основі «принципу нормалізації» і спрямована на компенсацію відсутніх або втрачених функцій, навичок тощо. Автором наголошується, що згідно з цими принципами життя людини з відхиленнями розвитку, якими б важкими вони не були, має бути максимально наближене до нормального життя звичайної людини. Зауважено, що в кожній країні діють певний порядок і законодавчі положення захисту інвалідів, основу яких становить принцип нормалізації. Підкреслено, що доступ до правосуддя є фундаментальним для здійснення та виконання всіх прав людини, багатьох бар'єрів заважають особам з інвалідністю отримати рівний з іншими доступ до правосуддя.

Ключові слова: особи з інвалідністю, принципи, державна політика, права і свободи, нормалізація.

The article is devoted to topical issues of the principles of formation and implementation of state policy to ensure the rights and freedoms of persons with disabilities. The need to determine the basic principles of forming a national policy to ensure the rights and freedoms of persons with disabilities.

The author studies an array of international legal and national sources and doctrinal views of domestic scholars on the basic principles of state policy to ensure the rights and freedoms of persons with disabilities. The author's classification of sources of international and national law in the context of the principles of formation and realization of the state policy concerning maintenance of the rights and freedoms of persons with disabilities is fixed in them. The author presents three groups of legal sources of principles of formation and implementation of state policy to ensure the rights and freedoms of persons with disabilities, namely: international documents, domestic national acts, domestic strategic acts. The author notes that today public policy remains the main public mechanism in defining, categorizing and legalizing disability and continues to be an essential element in shaping and maintaining the independent status of persons with disabilities. The article establishes that the social model of disability operates on the basis of the "principle of normalization" and is aimed at compensating for missing or lost functions, skills, etc. The author emphasizes that according to these principles, human life with developmental disabilities, no matter how severe they may be, should be as close as possible to the normal life of an ordinary person. It is noted that in each country there is a certain procedure and legislation for the protection of persons with disabilities, which is based on the principle of normalization. It is emphasized that access to justice is fundamental to the realization and realization of all human rights, and many barriers prevent persons with disabilities from gaining equal access to justice with others.

Key words: persons with disabilities, principles, state policy, rights and freedoms, normalization.

Постановка проблеми. Нині особи з інвалідністю є однією з найбільш маргіналізованих та виключених груп населення в Європі та країнах світу загалом. Згідно з усіма оцінками бідності, особи з інвалідністю найбільше представлені серед категорії населення, що знаходяться на межі бідності, та стикаються з безліччю соціальних бар'єрів у здійсненні своїх прав людини. Соціальна ізоляція, низький рівень освіти, безробіття, низька самооцінка та обмежені можливості брати участь у політичному та соціальному житті є, на жаль, частим сьогоденням у повсякденному житті осіб з інвалідністю. Постає необхідність визначення основних засад формування національної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження становлять значимі доробки вітчизняних науковців, таких як М. Авраменко, С. Богданова, Н. Борецька, І. Безсонова, Т. Войтчак, Н. Гаузнер, І. Гришова, Н. Дементьєва, О. Дяченко, К. Мичед, С. Леонова, А. Іпагова, А. Нагорна, О. Ніколюк, Г. Казарян, М. Позднякова, Н. Тарасова, А. Шевцов, Л. Шумна та ін.

Мета статті полягає у вивченні основних принципів формування та реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю на підставі

аналізу міжнародно-правових та національних законодавчих актів.

Виклад основного матеріалу. Державна політика нині залишається основним публічним механізмом у визначенні, категоризації та легалізації інвалідності і продовжує бути істотним елементом у формуванні і підтримці незалежного статусу осіб з обмеженими можливостями. У цьому сенсі становище людей з інвалідністю в низці країн пов'язане з мало розвиненим і не завжди ефективним правовим контекстом у частині передбачених механізмів реалізації відповідного законодавства і відповідальності за його виконання.

Права людини з обмеженими фізичними можливостями нині офіційно визнані в конституціях та конкретному законодавстві, але перехідний період сприяв збільшенню кількості осіб з обмеженими можливостями та створив перешкоди для реалізації їхніх прав людини у всіх країнах світу. Ступінь і характер виключення інвалідів відрізняються в різних регіонах, а також у межах окремих країн. У світі особи з інвалідністю стикаються з численними перешкодами на шляху реалізації прав людини.

Першочерговим джерелом для виявлення та розуміння правових принципів, що стосуються осіб з інвалідністю, має бути життя та перспективи втілення політичних,

соціальних, економічних та інших прав власне людей з інвалідністю.

За останні 40 років докладено значних зусиль як на національному, так і на міжнародному рівні з метою визначення основних принципів державної політики та програм, що стосуються інвалідів. Серед ключових правових джерел можемо виокремити наведені нижче, розмежувавши їх, відповідно, на три групи:

– міжнародні документи. Найважливішим із них є Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 р. [5], але є також багато інших міжнародних документів, таких як Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. [4], Конвенція про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р. [3];

– внутрішні національні акти. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю» від 21.03.1991 р. № 875-ХІІ [8], Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06.10.2005 р. № 2961-ІV [9] є важливими джерелами права та принципів для осіб з інвалідністю, в яких чітко сформульовані принципи інклюзії, участі та гідності для осіб з інвалідністю;

– внутрішні стратегічні акти. Кабінет Міністрів України розробив низку політичних документів, пов'язаних із реалізацією державної політики щодо інвалідності, одним з яких є Розпорядження Кабінету Міністрів України Про схвалення Концепції Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 р. від 30 березня 2011 р. № 245-р [10], в якому викладено план сприяння інтеграції людей з інвалідністю, сформульовано бачення всебічної реалізації прав та свобод осіб з інвалідністю та який мав на меті створити скоординований підхід до надання послуг та переваг інвалідам.

Насамперед у контексті вивчення принципів формування та реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю звернемося до вже зазначеної вище та безперечно фундаментальної Конвенції про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 р. Відповідно до положень цього конвенційного правового акта, його загальними принципами, а отже, і принципами формування та реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю на міжнародному рівні є:

1) повага до властивої гідності, індивідуальної автономії, включаючи свободу робити власний вибір та незалежність людей;

2) недискримінація;

3) повна та ефективна участь та включення в суспільство;

4) повага до відмінностей та прийняття інвалідів як частини людського різноманіття та людяності;

5) рівність можливостей;

6) доступність;

7) рівність між чоловіками та жінками;

8) повага до можливостей дітей з обмеженими можливостями та повага до права дітей з обмеженими можливостями на збереження своєї особистості [5].

Як зазначають російські дослідники С.А. Васін, О.Ю. Голодец, С.В. Бесфамільна, основні принципи формування політики щодо осіб з інвалідністю вироблені світовою спільнотою та полягають у такому:

– держава відповідає за усунення умов, що призводять до інвалідності, і вирішення питань, пов'язаних із наслідками інвалідності;

– держава забезпечує особам з інвалідністю змогу досягти однакового зі своїми співгромадянами рівня життя, в тому числі у сфері доходів, освіти, зайнятості, охорони здоров'я, участі в суспільному житті;

– інваліди мають право жити в соціумі, суспільство засуджує ізоляцію інвалідів. Для цього суспільство прагне сформулювати умови незалежного життя інвалідів (самозабезпечення, самодостатність у повсякденному житті, безбар'єрне середовище). За інвалідами визнаються права

і обов'язки громадян цього суспільства. У компетенції держави знаходяться способи визнання, забезпечення і реалізації прав і обов'язків осіб з інвалідністю як членів суспільства;

– держава прагне до рівнодоступності заходів соціальної політики щодо осіб з інвалідністю на всій території країни, незалежно від того, де проживає особа з інвалідністю (в сільській чи міській місцевості, столиці або провінції);

– у процесі реалізації політики щодо осіб з інвалідністю мають враховуватися особливості особи з інвалідністю або груп осіб з інвалідністю: всі особи з інвалідністю з огляду на специфіку свого захворювання знаходяться в різних стартових умовах, і для забезпечення прав і обов'язків громадян країни щодо кожної групи осіб з інвалідністю проводиться відповідний комплекс заходів [1].

Основним помітним аспектом національних пакетів законів і соціальної політики щодо осіб з інвалідністю в зарубіжних країнах та в Україні зокрема стала їх переорієнтація на активні заходи, серед яких найважливіше значення надавалося програмам реабілітації інваліда.

Фактично, соціальна модель інвалідності діє на основі «принципу нормалізації» і спрямована на компенсацію відсутніх або втрачених функцій, навичок тощо шляхом зміни, підстроювання зовнішнього середовища під потреби людини з різного роду обмеженими можливостями для максимального включення його в життя суспільства.

Принцип «нормалізації» життя вперше почав застосовуватися в соціальній політиці в скандинавських країнах наприкінці 1940–1950-х рр. [2]. Наприкінці 60-х рр. минулого століття шведський громадський діяч Б. Ніррь сформулював основні принципи ідеології нормалізації. Згідно з цими принципами, життя людини з відхиленнями розвитку, якими б важкими вони не були, має бути максимально наближене до нормального життя звичайної людини [6].

Для досягнення цього завдання в останні роки в зарубіжних країнах в основу реабілітації покладено принцип «нормалізації», суть якого полягає в такому:

– особи з інвалідністю повинні жити там, де і здорові люди, мати право на свій будинок, рости і жити у власній сім'ї, разом зі здоровими її членами;

– особи з інвалідністю мають брати активну участь у житті суспільства;

– особи з інвалідністю мають отримувати відповідну освіту (з урахуванням специфіки їхньої інвалідності) за можливостями в загальній школі разом зі здоровими дітьми;

– особи з інвалідністю повинні мати оплачувану роботу, як на звичайному виробництві, так і в спеціально створених цехах (за можливості особам з інвалідністю має надаватися якась інша альтернативна форма діяльності);

– сфера послуг (спеціальні магазини та ремонтні майстерні, соціальні організації охорони служби і т.д.) мають створюватися для осіб з інвалідністю в тих районах, де вони проживають;

– у разі потреби інваліди мають отримувати безплатно всі види протезування;

– матеріальне забезпечення особам з інвалідністю має бути таким, щоб вони могли відчувати себе незалежними і забезпечувати себе всім тим, що їм може запропонувати суспільство.

У кожній країні діють певний порядок і законодавчі положення захисту інвалідів, основу яких становить принцип нормалізації. Зауважимо, що цей принцип передбачає в результаті максимальну самостійність життя в суспільстві людини з інвалідністю, яка забезпечується розвитком здібностей самої людини з інвалідністю та створенням адаптованого навколишнього середовища, організацією соціального супроводу з використанням асистентів і допомоги технологій на всіх необхідних етапах життя.

Спеціальний посланник Генерального секретаря з питань інвалідності та доступності Комітету ООН із

прав осіб з інвалідністю у своїй доповіді зазначає, що статті 12 та 13 Конвенції представляють зміну парадигми в правовому визнанні автономії осіб з інвалідністю [7].

Конвенція відкидає історично закріплені розуміння інвалідності, яка позбавляє інвалідів будь-яких засобів для здійснення їхньої волі та уподобань, що в багатьох країнах фактично призвело до їх існування із заборонаю доступу до правосуддя та процесуальних гарантій нарівні з іншими.

Серед ключових положень ст. 12 Конвенції про рівне визнання перед законом та ст. 13 про доступну справедливість держави мають:

- визнати, що особи з інвалідністю користуються правоздатністю нарівні з іншими у всіх аспектах життя;

- вжити відповідних заходів для забезпечення доступу осіб з інвалідністю до підтримки, яка їм може знадобитися у здійсненні своєї правоздатності;

- забезпечити, щоб передбачались усі заходи, що стосуються здійснення правоздатності відповідні та ефективні запобіжні заходи для запобігання зловживанням, у тому числі шляхом забезпечення таких заходів щодо здійснення правоздатності поважають права, волю та уподобання людини;

- забезпечити ефективний доступ до правосуддя для людей з інвалідністю нарівні з іншими, в тому числі шляхом надання процедурних та вікових особливостей помешкань, щоб полегшити їх ефективну роль як прямих, так і непрямих учасників, у тому числі як свідків, усіх судових процесів, включаючи слідчі та інші попередні етапи.

Хоча доступ до правосуддя є фундаментальним для здійснення та виконання всіх прав людини, багато бар'єрів заважають особам з інвалідністю отримати рівний доступ до правосуддя з іншими. Такі бар'єри включають обмеження у здійсненні правоздатності, відсутність фізичного доступу до правосуддя, таких як суди та відділи поліції, відсутність доступності транспорту до цих об'єктів та від них, перешкоди у доступі до правової допомоги та пред-

ставництва, відсутність інформації в доступних форматах, патерналістські або негативні установки піддавати сумніву можливості осіб з інвалідністю брати участь на всіх етапах здійснення правосуддя та відсутність підготовки фахівців, що працюють у сфері юстиції. У системі правосуддя інвалідів часто вважають негідними, не можуть отримати вигоду або навіть можуть отримати шкоду від належного захисту, що надається всім іншим громадянам. Навіть в основних правах, таких як право на мовчання та презумпція невинуватості, може бути відмовлено або безпосередньо в законі чи в політиці, або опосередковано у правовому звичаї і практиці. Ризики надзвичайні – наприклад, неправдиві зізнання, помилкові вирoki та незаконне позбавлення волі [7].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, можемо зазначити, що основні принципи формування державної політики щодо осіб з інвалідністю в загальному вигляді зводяться до таких: держава є відповідальною за впровадження системи, яка працює на усунення передумов інвалідності та розв'язання питань, пов'язаних із наслідками інвалідності; уряд має забезпечити особам з інвалідністю змогу досягти однакового зі своїми співгромадянами рівня життя у сферах доходів, освіти, зайнятості, охорони здоров'я, участі в суспільному житті; особи з інвалідністю мають право жити в соціумі не ізольовано, а відповідно до засад повноцінної інтеграції; за особами з інвалідністю мають бути визнані права і обов'язки громадян суспільства; держава має прагнути до загальнодоступності заходів щодо інвалідів на всій території країни; У процесі реалізації політики щодо осіб з інвалідністю мають враховуватися особливості особи з інвалідністю або груп осіб з інвалідністю: всі особи з інвалідністю через специфіку свого захворювання перебувають у різних базових умовах, і забезпечення прав і обов'язків громадян країни кожної групи інвалідів вимагає відмінного комплексу заходів, який всебічно має бути представлений у національному законодавстві кожної з країн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васин С.А., Голодец О.Ю., Бесфамильная С.В. Инвалиды в России: причины и динамика инвалидности, противоречия и перспективы социальной политики. Москва : РОССПЭН, 1999. 368 с.
2. Іванова І.Б. Концепції нормалізації в інтегрованому соціальному середовищі. Сучасні проблеми навчання, людей з інвалідністю. С. 10–26. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/18>
3. Конвенція про економічні, соціальні та культурні права : Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
4. Конвенція про права дитини : Міжнародний документ від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
5. Конвенція про права осіб з інвалідністю : Міжнародний документ від 13.12.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_g71
6. Грюневальд К. Нормализация жизни в закрытых учреждениях для людей с интеллектуальными и другими функциональными нарушениями: теоретические основы и практический опыт. Санкт-Петербург, 2003.
7. Офіційна вебсторінка Комітету ООН із прав осіб з інвалідністю. URL: <https://www.ohchr.org/RU/HRBodies/CRPD/Pages/crpdindex.aspx>
8. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю : Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/875-12>
9. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України Про схвалення Концепції Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 р. від 30.03.2011 р. № 245-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-2011-%D1%80>